

УДК 616.896-005.57

DOI: <https://zenodo.org/records/17219005>

ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

**Донець О.Ю., Опря Є.В., Белогрудова К.К., Фучеджі В.Д.,
Морванюк Г.В., Пенюва І.К.**

Одеський національний медичний університет
e-mail: yoprya@yahoo.com

COMMUNICATION FEATURES IN CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

**Donets O.Yu., Oprya Ye.V., Bielohrudova K.K., Fuchedzhi V.D.,
Morvaniuk H.V., Pienova I.K.**

Odessa National Medical University

Summary/Резюме

The paper discusses the issues of verbal and non-verbal communication in children with autism spectrum disorders (ASD), a diverse group of mental states related to neuropsychic development disorders, characterized by difficulties in social interaction, communication, and atypical patterns of activities and behaviors, with difficulties in transitioning from one activity to another, a focus on details, and unusual reactions to emotions. The relevance of studying the communication features in children suffering from ASD is due to the importance of enhancing the effectiveness of early diagnosis of these disorders for timely psychological and educational correction of symptoms in children. The article provides a review analysis of the literature over the past 10 years with the aim of systematizing information on communication impairments related to ASD. Systematized features of the development of communication skills in children with ASD compared to healthy children and the characteristics of language and speech, the revealed communication features of such children, which should be used for the development of recommendations for the timely diagnosis of these disorders.

Key words: *autism spectrum disorders, autism, diagnosis, communication..*

У роботі розглянуто питання особливостей вербальної та невербальної комунікації у дітей із розладами аутистичного спектру (РАС), різноманітної групи психічних станів, що відносяться до порушень нейропсихічного розвитку та характеризуються труднощами із соціальною взаємодією, спілкуванням та нетиповими моделями діяльності та поведінки з труднощами з переходом від одного виду діяльності до іншого, зосередженістю на деталях і незвичними реакціями на емоції. Актуальність вивчення особливостей спілкування у дітей, що страждають на РАС, обумовлена важливістю підвищення ефективності ранньої діагностики цих розладів для вчасного проведення психолого-педагогічної корекції симптомів у дітей.

У статті проведений оглядовий аналіз літератури за останні 10 років з метою систематизації інформації щодо порушень спілкування при РАС. Систематизовані особливості розвитку комунікативних навичок у дітей з РАС у порівнянні із здорови-

ми дітьми та особливості мови та мовлення, виявлені особливості комунікації таких дітей, що має бути використано для розробки рекомендацій по вчасній діагностиці цих розладів..

Ключові слова: розлади аутистичного спектру, аутизм, діагностика, спілкування, комунікація.

Аутизм (розлади аутистичного спектру, РАС) — це різноманітна група психічних станів, яка відповідно до МКХ-11 [10], відноситься до порушень нейропсихічного розвитку. Головною їх ознакою є труднощі із соціальною взаємодією та спілкуванням. Іншими характеристиками є нетипові моделі діяльності та поведінки, такі як труднощі з переходом від одного виду діяльності до іншого, зосередженість на деталях і незвичні реакції на емоції [17]. Певні ознаки аутизму можуть бути виявлені вже в ранньому дитинстві, але діагноз цього стану часто ставиться набагато пізніше [9]. За сучасними статистичними даними, у всьому світі приблизно 1 із 100 дітей страждає на аутизм. Ця оцінка є середньою, і зареєстрована поширеність суттєво відрізняється в різних дослідженнях. Поширеність аутизму в багатьох країнах із низьким і середнім рівнем доходу невідома. Розлади аутистичного спектру утрічі частіше виявляються у чоловіків, ніж у жінок [30].

Рання діагностика РАС у дітей проводиться дитячим психологом або психіатром. Перший етап діагностики аутизму у дітей часто проводиться лікарями-педіатрами. Діагностика РАС у дітей складається з таких методик: спостереження за поведінкою; збору анамнезу; оцінки психічного статусу; застосування клінічних опитувальників [9, 31, 34]. При встановленні діагнозу використовуються критерії МКХ-11 [10] та DSM-V [26]. Слід відзначити, що особливо значущими для встановлення діагнозу РАС є специфічні порушення комунікації.

Актуальність вивчення особливостей спілкування у дітей, що страждають на РАС, обумовлена важливістю підвищення ефективності ранньої діагностики цих розладів для вчасного проведення психолого-педагогічної корекції симптомів у дітей.

Метою дослідження було систематизація інформації щодо порушень спілкуван-

ня при РАС і використання одержаних результатів для розробки рекомендацій по вчасній діагностиці цих розладів [11].

Матеріал і методи дослідження.

Нами було проаналізовано літературу по темі, опубліковану протягом останніх 10 років. Для пошуку літератури було використано такі бази даних, як PubMed, APA PsychNet, Google Scholar, Scopus та Web Of Science. Пошук вівся по ключовим словам «діагностика розладів аутистичного спектру», «аутизм», «спілкування», «комунікація», «autism spectrum disorders», «diagnostics», «communication».

Результати дослідження та їх обговорення

1. Розвиток комунікативних навичок у дітей в нормі.

Засобами комунікативного процесу є різні знакові системи: 1) насамперед, мова (вербальне спілкування); 2) системи паралінгвістична й екстралінгвістична — інтонація, немовні вкраплення в мову (наприклад, паузи); 3) оптико-кінетична система знаків — жести, міміка, пантоміміка (невербальне спілкування); 4) система організації простору і часу комунікації; 5) нарешті, система «контакту очима» [21].

Комунікативні навички формуються у дітей, що не страждають на РАС, з раннього дитинства; діти вчаться спілкуватися у батьків та інших людей, які проводять з ними багато часу. Готовність до комунікації, орієнтованість на інших людей, встановлення «контакту очима» властива немовлятам приблизно з 2х місяців. При цьому в перші місяці життя вміння емоційно спілкуватись, говорити і розуміти мову формуються у дитини окремо, поступово зливаючись приблизно у 10 місяців. Розвиток мовлення дітей раннього віку поділяється на два періоди: підготовчий (1 місяць — 1,5-2 роки) та період активного мовленнєвого розвитку

(1,5-2 роки — 3 роки) [8, 16, 37].

Таблиця 1

Ранній розвиток комунікативних навичок в нормі [6, 16].

Показники розвитку комунікативних навичок у дітей раннього віку (до 1 року) приведені в таблиці 1. Як показано в таблиці, у дітей з типовим розвитком рано з'являються такі навички соціальної взаємодії, як встановлення зорового контакту, посмішка і гуління у відповідь на звернення інших людей, сміх під час контакту з іншими тощо.

В 1 рік діти зазвичай говорять 8-10 коротких слів, а розуміють понад 20. Впізнають членів родин (відрізнити знайомих і незнайомих людей діти вчаться набагато раніше, за деякими даними ледве не з двох місяців), знають власне ім'я (у відповідь на питання «де Микола?» хлопчик вказує на себе). Про формування самосвідомості (образу себе і ставлення до себе) дитини на другому році життя свідчить її здатність впізнавати себе у дзеркалі [5, 6].

Активне накопичення словника у дитини відбувається на 2-му та 3-му році життя. До кінця другого року дитина володіє 300 словами, а до 3х років — приблизно 1000 словами. На початку 3-го року життя починає формуватися граматичний лад мови. У 2-3 роки дитина починає використовувати займенник «Я», тобто говорить про себе у першій особі (що свідчить про початок розвитку самосвідомості) [6]. До віку 3х років діти проходять передбачувані віхи на шляху до засвоєння комунікативних навичок.

2. Особливості розвитку комунікативних навичок у дітей з РАС.

Як було зазначено вище, однією з визначальних ознак усіх форм розладів аутистичного спектру є труднощі в соціальному спілкуванні [17].

Вік	Комунікативні навички	Опис навичок
Від 0 місяців	Крик	Вроджена безумовно-рефлекторна реакція, що викликається негативними фізичними відчуттями (болем, голодом та іншими потребами, дискомфортом).
Від 2-х місяців	Гуління («гукання» «агукання»). Посмішка	Короткі звуки (г, кх, к) і звукосполучення: гу-гу, агу. Гуління, як і «комунікативна» посмішка, — це вираження приємних відчуттів та емоцій, виникає у відповідь на ласкаве звернення дорослого.
У 2-3 місяці	Фіксація зорових і слухових подразників; сміх	Дитина починає слідкувати очима за рухом предметів, прислухатися, встановлює зоровий контакт («дивиться в очі»); сміється, якщо з нею розмовляє дорослий.
З 6-7 місяців	Белькіт (лепет)	Багаторазове повторення однакових складів («ма-ма-ма-ма», «ла-ла-ла-ла»); з 8-9 місяців белькіт стає модульованим, коли дитина повторює склади з різноманітною інтонацією. Підготовка до мовлення
З 6-7 місяців	Розуміння мови	Дитина пов'язує окремі звукопоеднання із предметами.
У 9-11 місяців	Вимова окремих слів	Дитина починає повторювати за дорослим короткі слова («ма-ма», «на» тощо), але розуміння значення слів ще нечітке.
З 10-11 місяців	Поеднання вимови і розуміння слів	З'являються впевнені реакції на самі слова, дитина у відповідь на питання вказує пальчиком на предмети.

Багато дітей, що страждають на з РАС, взагалі не оволодівають навичками мовлення. Замість слів вони видають лише незрозумілі, іноді стереотипні звуки (вокалізація) і не звертають увагу на адресовану їм мову інших людей, іноді не реагують на власне ім'я. Здається, ніби вони не чують звернення [2]. У деяких немовлят, яким пізніше встановлюють діагноз РАС, протягом перших кількох місяців життя присутні гуління і лепет, але пізніше ці звуки зникають, а говорити слова діти не навчаються. Серед дітей, що страждають на РАС, є також пацієнти з вираженою затримкою розвитку мови; балакати вони починають лише у віці від 5 до 9 років. На відміну від дітей із затримкою розвитку мовлення, діти з РАС зазвичай не намагаються за власною ініціативою користуватися звуками і жестами для спілкування з іншими, хоч деяких дітей з аутизмом можна навчити таким системами зв'язку, як зображення або мова жестів [23].

Якщо діти з РАС засвоюють комунікативні (вербальні та невербальні) навички, то ступінь оволодіння цими навичками (як і у дітей без РАС) залежить від рівню інтелек-

ту. Разом з цим, навіть при нормальному інтелектуальному розвитку ($IQ > 80$) засвоєння комунікативних навичок буває неповним або/та нерівномірним. Це стосується усіх перелічених вище засобів комунікації (знакових систем). У багатьох осіб, що страждають на РАС певні особливості комунікації зберігаються у дорослому віці.

3. Особливості мови та мовлення при розладах аутистичного спектру.

Повторення (ехолалія, стереотипні висловлювання) і/або *ригідна мова*. Діти з РАС часто схильні повторювати слова, які почули від інших — цей симптом називається ехолалією. Моментальна (безпосередня) ехолалія виражається у тому, що дитина повторює слова, які хтось щойно сказав. Наприклад, відповідає на запитання, задавши те саме запитання. При *відстроченій* (відтермінованій) ехолалії дитина повторює слова, почуті раніше, наприклад може багаторазово повторювати фрази з мультиків, дитячих пісеньок, реклами, чи висловлювання, які чула від інших. Іноді діти, що страждають на РАС, вставляють в розмову однакові недоречні фрази. Наприклад, дитина може рахувати від одного до п'яти неодноразово під час розмови, яка не стосується чисел [23, 38].

Недостатність гнучкості мови. Дітям та дорослим з РАС важко пристосовувати своє мовлення до конкретного співбесідника чи ситуації. Їх мові не вистачає гнучкості, присутні шаблонні вирази [24]. Наприклад, дитина використовує стандартну фразу, щоб почати розмову: «Мене звати Петрик», навіть коли розмовляє зі знайомими чи членами своєї родини.

Нерівномірний розвиток мови та мовлення, вміння читати й писати. У багатьох дітей з РАС мовленнєві навички розвиваються нерівномірно і неповно при хорошій пам'яті. Наприклад, словниковий запас у певній сфері інтересів накопичується у них швидко і є багатим, а в інших областях залишається недостатнім [2, 3]. Дитина легко вчить вірші й пісеньки, але не може пояснити їх зміст. Дехто навчається читати до п'ятирічного віку, але не розуміє прочитаного. Діти довго (у віці старше 3-х років) назива-

ють себе в другій чи третій особі, не використовують займенника «я». Дитина каже «ти хочеш пити» замість «я хочу пити», «Вова гуляв» замість «я гуляв». У багатьох дітей і дорослих з РАС при нормальному рівні інтелекту спостерігається недостатньо повне розуміння змісту окремих слів і фраз, особливо якщо вони використовуються у переносному сенсі [3, 38]. Якщо у дитини існує певна сфера глибокого інтересу, то вона буває в змозі висловити монолог на тему, яка її цікавить, показуючи чималу обізнаність, навіть якщо не може вести двосторонню розмову на ту саму тему [23].

Паралінгвістичні та екстралінгвістичні особливості мовлення. Деякі діти з РАС говорять високим, співучим або невиразним, неприродним голосом, говорять «наче робот» [23]. Мовлення у них недостатньо модульоване, вони не навчаються змінювати інтонацію, робити паузи відповідно до сенсу сказаного. Наприклад, стверджувальні висловлювання вимовляють з інтонацією питальних. У разі порушення цілеспрямованого комунікативного мовлення можливе захоплення окремими мовленнєвими формами, постійна гра звуками, складами та словами, римування [17].

Особливості перед-вербальної та невербальної комунікації.

У дітей, що страждають на РАС, порушується не тільки мовлення, але й невербальна комунікація. Немовлята з РАС рідше використовують жести, особливо спонтанні (такі, як протягування ручок, коли хочуть, щоб дорослий взяв їх на руки, обійми, або прощання помахами ручки), ніж малюта з типовим розвитком. У ранньому та дошкільному віці діти з РАС, щоб виразити свою потребу, іноді намагаються використати руку іншої людини як «інструмент». Наприклад, бажаючи відчинити двері, підводять до двері дорослого і його рукою пробують відсунути клямку [17].

Діти дошкільного і шкільного віку часто не навчаються використовувати жести, наприклад, вказувати на предмет, щоб надати сенсу своїм висловлюванням. Вони часто уникають зорового контакту, через що

можуть здаватися неввічливими, незацікавленими або неуважними [24, 39]. Без значущих жестів чи інших невербальних навичок, які могли б додати ясності їх усній мові, діти із РАС часто розчаровуються у своїх спробах висловити почуття, думки та потреби [23]. Фрустрацію вони можуть виражати криком або іншими формами неадекватної чи агресивної поведінки [14, 26].

Щоб ефективно працювати з дітьми, які страждають на РАС (зрозуміти їх, навчитись з ними спілкуватись, допомагати батькам з ними взаємодіяти, допомагати дітям у засвоєнні необхідних знань та навичок) психологу і вчителю важливо знати природу труднощів, що виникають у дітей внаслідок їх стану. Зокрема, зрозумівши причину порушення розвитку мовлення, можна знайти підходи до корекції цих порушень. Автори низки літературних джерел пояснюють труднощі вербального спілкування при РАС специфікою способів обробки інформації дітьми й дорослими з цими розладами [4, 34].

При типовому розвитку когнітивних процесів в ранньому дитинстві перехід від перед-вербальної до вербальної форми обробки інформації відбувається поступово у декілька етапів. Весь первинний досвід у немовлят є чуттєвим (сенсорним). Нові враження йдуть до них через усі канали сенсорного сприйняття без відсіювання та інтерпретації. З розвитком і дорослішанням, під впливом навколишнього середовища, малюки вчаться 'класифікувати' вхідну інформацію, накопичувати дані у пам'яті, а згодом і впізнавати (ідентифікувати) знайомих людей і предмети. Коли дитина вчиться говорити, сенсорне сприйняття поступово починає трансформуватися у вербальну думку [1].

Етапи сприйняття:

Стимул → Відчуття → Сенсорний синтез, інтерпретація → Ідентифікація;

Форми мислення:

Уявлення → Поняття → Судження → Висновок (Умовивід)

Всі етапи сприйняття є образними (перед-вербальними); сприйняття дозволяє створювати внутрішні «картинки», образи сприйнятих об'єктів — *уявлення*. Коли у дитини розвивається мова, уявлення можуть бути сходинкою до формування *понять* (узагальнених уявлень), які стають основою інших форм вербального мислення — суджень і умовиводів [5, 6, 7].

Спираючись на думки своїх попередників, О. Богдашина зазначає, що перед-вербальний досвід є первинним методом пізнання, оскільки вербальні здібності розвиваються від невербальних. Хоча вербальні способи пізнання з часом стають домінуючими, вони не займають місце невербальних. Ці два шляхи пізнання не перебувають у опозиції один з одним. Вони розвиваються паралельно, як дві узгоджені системи, згідно з різними правилами [24].

При *типовому розвитку* у дітей, як і згодом у дорослих, переважає вербальна обробка інформації, отриманої шляхом сприйняття. «Типові» люди зазвичай зберігають в пам'яті саме поняття, а не внутрішні відображення об'єктів. Вербальне мислення є швидким і продуктивним. Завдяки наявності спільної мови, люди діляться один з одним своїми враженнями, почуттями, знанням, а також впливають на думки і емоції інших людей і узгоджують спільну діяльність. Разом з тим, внаслідок фільтрації, відкидання деталей і узагальнення виникають неточності сприйняття [24].

У осіб, що страждають на РАС, обробка отриманої за допомогою сенсорних систем інформації відбувається по-іншому. Люди з аутизмом сприймають все чуттєво, без фільтрації та відбору. У них виникають труднощі з відокремленням головних сенсорних стимулів від фонових. «Це виливається в парадоксальний феномен: сенсорно сприйнята інформація отримується в безмежних деталях і в той же час є цілісною. Цей феномен може бути описаний як "цілісне сприйняття" (гештальт) — сприйняття всієї обстановки як одного об'єкта з усіма відчутими (але не осмисленими!) деталями одночасно» [24, с. 57] Причому люди з аутизмом можуть сприймати цілісний об-

раз (гештальт) у будь-якій сенсорній модальності. Наприклад, формуючи візуальний гештальт, людина не може відділити окрему деталь від усієї картини (без цієї деталі уся картина буде іншою). Якщо у людини переважають слухові гештальти, то вона сприймає усі звуки ніби з однаковою інтенсивністю. О. Богдашина називає таке сприйняття без обробки «буквальним» [24, с. 54]. У пам'яті людей з РАС зберігаються теж візуальні, слухові чи інші «картинки». На основі цих образних «картинок» складаються невербальні поняття, зрозумілі тільки самому суб'єктові. Мислення теж приймає образну, невербальну форму.

Діти з аутизмом часто зазнають труднощів з переходом від сенсорних образів до розуміння функцій предметів та формування вербальних понять. Деяким дітям із серйозними проблемами сенсорної обробки, мова може здаватися лише шумом, не пов'язаним ні зі спілкуванням, ні з інтерпретацією довкілля. Однак це не означає, що вони зупинилися на ранній стадії розвитку. Вони розвиваються, але «іншими шляхами». Спочатку таким дітям приходить знайомитися з довкіллям сенсорним шляхом. З допомогою дорослих вони вчать виокремлювати предмети з довкілля. Дитина розглядає кружку, стукає нею по столу, щоб почути відповідний звук, обмацує. Якщо мати називає предмет «кружкою», то це слово дитина запам'ятає, але синонімів («кухоль», «чашка») не приймає навіть після пояснень. Крім того, кружку зроблену з іншого матеріалу, або іншого кольору теж «кружкою» не назве: «одне слово — один предмет». Разом з тим, дитина може давати власні назви предметам або створінням, наприклад за звуками, що вони видають, чи за власними асоціаціями. Отже дітям з образним мисленням буває важко оволодіти мовою; рідну мову вони вчать ніби іноземну, оскільки спочатку використовують образну інформацію, отриману в результаті «буквального сприйняття», складають певні уявлення про світ, а потім їм приходить під час навчання «перекладати» власні уявлення на вербальну знакову систему [24].

В спогадах, написаних особами з високо-функціональним аутизмом, зазна-

чається, що труднощі з обробкою сенсорної інформації завдають чимало проблем при цій патології. Деякі люди, у яких в дитинстві переважає невербальне мислення зберігають цю особливість навіть коли добре оволодівають вербальним. Вони ніби знають дві рідні мови і користуються ними за потребою [15].

Висновки

У дітей, що страждають на розлади аутистичного спектру, спостерігаються наступні особливості комунікації.

1. У багатьох дітей, що страждають на з РАС, має місце пізнє оволодіння або відсутність оволодіння навичками мовлення, а також розуміння мови інших людей. На відміну від дітей із затримкою розвитку мовлення, діти з РАС майже не користуються невербальними способами комунікації (мімікою, жестами). Замість цього, вони можуть користуватися рукою іншої людини наче «інструментом» для досягнення власних цілей.
2. Мові дітей і дорослих з РАС часто властиві повторення (ехолалія, стереотипні висловлювання) і/або ригідна мова.
3. Діти з РАС під час спілкування зазвичай уникають зорового контакту з іншими, довго (після 3х років) називають себе в другій чи третій особі («ти» або «він/вона» замість «я»).
4. За думкою деяких дослідників РАС, у осіб з цими розладами обробка інформації відбувається іншим шляхом, ніж у «типових» людей. Наприклад, у дітей з РАС при нормальному рівні інтелекту зберігається образне мислення тісно пов'язане із сприйняттям.
5. У багатьох дітей з РАС мовленнєві навички розвиваються нерівномірно і неповно при хорошій пам'яті. Наприклад, словниковий запас у певній сфері інтересів накопичується у них швидко і є багатим, а в інших областях залишається недостатнім.

Література

1. Айрес Е. Д., за участю Д. Роббінса. Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих

- проблем розвитку з практичними рекомендаціями для батьків і спеціалістів. 3-тє видання / Е. Д. Айрес за участю Д. Роббінса. — Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2022. — 327 с.
2. Базима Н.В. Розвиток мовлення дітей з аутизмом. Серія: Інклюзивне навчання: Київ: Літера ЛТД, 2019. 144 с.
 3. Белова О. Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з розладами аутистичного спектру. Науковий часопис. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія Випуск 40. Київ: Науковий часопис ім. М.П. Драгоманова, 2021. С. 18-23.
 4. Богдашина О.Б. Сінестезія при аутизмі // Аутизм та порушення розвитку. 2016. Т. 14. № 3 (52). С. 21—31. doi: 10.17759/autdd.2016140302
 5. Богуш, А. Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку: навчально-методичний посібник / А. Богуш, Н. -Маліновська. — Київ: Слово, 2016. — 392 с.
 6. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія / Алла Богуш. — 2-ге вид. — К.: Слово, 2010. — 374 с.
 7. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 424 с.
 8. Кацавець Р. С. Психологія розвитку особистості. Навч. посіб. Київ: Алерта, 2024. 152 с.
 9. Лук'янчук Н. В., Чубукова В. К. Ранні психологічні ознаки розладів спектру аутизму. Антикризисний розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації: Матеріали ХІХ міжнародної науково-практичної конференції (Буча, 25 квітня 2024 р.): Київ: Міленіум, 2024. С. 94-97.
 10. МКХ-11. Розділ VI: психічні і поведінкові розлади та порушення нейропсихічного розвитку. — Київ: «Професійні видання», 2023. — 285 с.
 11. Настановна 00694. Розлади аутистичного спектру. <https://guidelines.moz.gov.ua/documents/3490>
 12. Опанасюк К.Р., Мельник С.В. Особливості комунікації дітей з розладами аутистичного спектру.
 13. Перець К.А., Стахова О.О. Особливості спілкування дітей із розладами аутистичного спектру. Formation of Prospects for the Global Development of Humanity: Modern Problems of Science and Technology: Collection of abstracts: XVII International scientific and practical conference: Житомир: Полісся, 2024. С. 108-110.
 14. Руденко, А. І., Ільницька, І. Є. (2022). Особливості стосунків в сім'ях з дітьми з розладами аутистичного спектру. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (3), 71-75. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.3.14>
 15. Свідницька З. Особливості формування імпресивного мовлення у дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру в умовах інклюзії. Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції (21 листопада 2024 року, м. Суми). — Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2024. — 373 с.
 16. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. Вікова психологія. — К.: Центр учбової літератури, 2012: 376.
 17. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму. — К.: Видавництво «Фенікс», 2010: 320.
 18. Сургунд Н., Дригула, В. Особливості розвитку комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру. Psychology Travelogs. 2024; (3): 159–166. <https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-15>
 19. Трапезнікова Н.В., Супрун М.О. Соціалізація дітей з розладами аутистичного спектру в інклюзії. Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології: Збірник наукових праць: Вип. 11 / За ред. О. В. Чеботарьової, І. В. Гладченко. — К., 2023: 147.
 20. Чорна Т.В. Порушення сенсорно-перцептивної сфери та методи її інтеграції в дітей з аутизмом / Т. В. Чорна. Колективна монографія «Цунамі дитячого аутизму» [ред. А. П. Чуприков]. М.: ІДГТ «Гнозис», 2017: 154-169.
 21. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. — Х.: Прапор, 2007: 640.
 22. Якуба Л.С. Розвиток діалогічного мовлення при розладах аутистичного спектру / Л. С. Якуба. Актуальні питання спеціальної педагогіки: зб. наук. пр. / Харків: Нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2022: 119–125.
 23. Autism Spectrum Disorder: Communication Problems in Children // NIH Pub. No. 97–4315, 2020: 1-4.
 24. Bogdashina O. Communication Issues in Autism and Asperger Syndrome: Do We Speak the Same Language? — UK: Jessica Kingsley Publishers, 2005: 288.
 25. Bradshaw J, McCracken C, Pileggi M. et al. Early social communication development in infants with autism spectrum disorder. Child Development. 2021; 92 (6): 2224-2234.
 26. De Giacomo A, Craig F, Terenzio V, Coppola A, Campa MG, Passeri G. Aggressive Behaviors and Verbal Communication Skills in Autism Spectrum Disorders. Global Pediatric Health. 2016; 3.
 27. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. — 5th ed. — American Psychiatric Association, 2013.

28. Febriantini WA, Fitriati R, Oktaviani L. An Analysis of Verbal and Non-Verbal Communication in Autistic Children. *Journal of Research on Language Education*. 2021; 2 (1): 53-56.
29. Gernsbacher MA, Morson EM, Grace EJ. Language and Speech in Autism. *Annual review of linguistics*. 2016; 2: 413-425.
30. Zeidan J, Fombonne E, Scorch J, Ibrahim A, Durkin MS, Saxena S. et al. Global prevalence of autism: A systematic review update. *Autism Res*. 2022; 15 (5): 778-790. doi: 10.1002/aur.2696.
31. Handbook Of Personality And Psychopathology. V. 3: Child Psychopathology. / Ed. Ammerman R. T. — USA: Wiley, 2005: 254-271.
32. Lord C, Elsabbagh M, Baird G, Veenstra-Vanderweele J. Autism spectrum disorder. *Lancet*. 2018; 392 (10146): 508–520.
33. Loukusa S. Autism Spectrum Disorder. In: Cummings, L. (eds) *Handbook of Pragmatic Language Disorders*. Springer, Cham. P. 2021: 45-78.
34. McCormick C, Hepburn S, Young GS, Rogers SJ. Sensory symptoms in children with autism spectrum disorder, other developmental disorders and typical development: A longitudinal study. *Autism*. 2016; 20 (5): 572-579.
35. Rosen NE, Lord C, Volkmar FR. The Diagnosis of Autism: From Kanner to DSM-III to DSM-5 and Beyond. *J Autism Dev Disord*. 2021; 51: 4253–4270.
36. Sturrock A, Yau N, Freed J. et al. Speaking the Same Language? A Preliminary Investigation, Comparing the Language and Communication Skills of Females and Males with High-Functioning Autism. *J Autism Dev Disord*. 2020; 50: 1639–1656.
37. Thompson R. Social and personality development in childhood. In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds), *Noba textbook series: Psychology*. Champaign, IL: DEF publishers. 2024: 430.
38. Vogindroukas I, Stankova M, Chelas EN, Proedrou A. Language and Speech Characteristics in Autism. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*. 2022; 18: 2367–2377.
39. Yoon CD, Xia Y, Terol AK, Meadan H, Lee JD. Correlation Between Gaze Behaviors and Social Communication Skills of Young Autistic Children: A Meta-Analysis of Eye-Tracking Studies. *J Autism Dev Disord*. 2025; 55 (3): 843-861. doi: 10.1007/s10803-024-06257-x.
1. Ayres E. D., with the participation of D. Robbins. *Child and sensory integration. Understanding hidden development problems with practical recommendations for parents and specialists*. 3rd edition / E. D. Ayres with the participation of D. Robbins. — Kyiv: Publishing House “Center for Educational Literature”, 2022. — 327 p.
2. Bazima N.V. *Speech development of children with autism. Series: Inclusive education*: Kyiv: Litera LTD, 2019. 144 p.
3. Belova O. B. Peculiarities of speech development in children with autism spectrum disorders. *Scientific journal. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology Issue 40*. Kyiv: Scientific journal named after M.P. Dragomanov, 2021. P. 18-23.
4. Bogdashina O.B. *Synesthesia in autism // Autism and developmental disorders*. 2016. Vol. 14. No. 3 (52). P. 21—31. doi: 10.17759/autdd.2016140302
5. Bogush, A *Methodology for the development of speech and teaching the native language of early childhood children: educational and methodological manual / A Bogush, N. Malinowska* — Kyiv: Slovo, 2016. — 392 p.
6. Bogush A *Speech development of children from birth to 7 years: monograph / Alla Bogush*. — 2nd ed. — Kyiv: Slovo, 2010. — 374 p.
7. Dutkevych T. V. *Child psychology. Manual*. — Kyiv: Center for Educational Literature, 2012. — 424 p.
8. Katsavets R. S. *Psychology of personality development. Textbook*. Kyiv: Alerta, 2024. 152 p.
9. Lukyanchuk N. V., Chubukova V. K. *Early psychological signs of autism spectrum disorders. Anti-crisis development of social and economic processes in the context of globalization: Materials of the XIX International Scientific and Practical Conference (Buchă, April 25, 2024)*: Kyiv: Millennium, 2024. P. 94-97.
10. ICD-11. Section VI: mental and behavioral disorders and disorders of neuropsychiatric development. — Kyiv: “Professional Editions”, 2023. — 285 p.
11. Guideline 00694. *Autistic spectrum disorders*. <https://guidelines.moz.gov.ua/documents/3490>
12. Opanasyuk K.R., Melnyk S.V. *Peculiarities of communication of children with autism spectrum disorders*.
13. Perets K.A., Stakhova O.O. *Peculiarities of communication of children with autism spectrum disorders. Formation of Prospects for the Global Development of Humanity: Modern Problems of Science and Technology: Collection of abstracts: XVII International scientific and practical conference: Zhytomyr: Polissya*, 2024. P. 108-110.
14. Rudenok, A I., Illytska, I. Ye. (2022). *Peculiarities of relationships in families with children with autism spectrum disorders. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Psychology*, (3), 71-75. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.3.14>

References

15. Svidnitska Z. Features of the formation of impressive speech in preschool children with autism spectrum disorders in inclusion conditions. Correctional and rehabilitation activities: development strategies in the national and global dimensions: materials of the X International Scientific and Practical Conference (November 21, 2024, Sumy). — Sumy: SumSPU named after AS. Makarenko, 2024. — 373 p.
16. Sergeenkova O.P., Stolyarchuk O.A., Kokhanova O.P., Paseka O.V. Age psychology. — K.: Center for Educational Literature, 2012: 376.
17. Skrypnyk T.V. Phenomenology of autism. — K.: Publishing house “Feniks”, 2010: 320.
18. Surgund N., Drygula V. Peculiarities of development of communicative skills in children with autism spectrum disorders. Psychology Travelogs. 2024; (3): 159–166. <https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-15>
19. Trapeznikova N.V., Suprun M.O. Socialization of children with autism spectrum disorders in inclusion. Theory and practice of special pedagogy and psychology: Collection of scientific works: Issue 11 / Edited by O. V. Chebotareva, I. V. Gladchenko. — K., 2023: 147.
20. Chorna T.V. Sensory-perceptual sphere disorders and methods of its integration in children with autism / T. V. Chorna Collective monograph “Tsunami of childhood autism” [ed. A. P. Chuprikov]. M.: IDGT “Gnosis”, 2017: 154–169.
21. Shapar V.B. Modern explanatory psychological dictionary. — X.: Prapor, 2007: 640.
22. Yakuba L.S. Development of dialogic speech in autism spectrum disorders / L.S. Yakuba Current issues of special pedagogy: collection of scientific works / Kharkiv: National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, 2022: 119–125. Autism Spectrum Disorder: Communication Problems in Children // NIH Pub. No. 97–4315, 2020: 1–4.
23. Bogdashina O. Communication Issues in Autism and Asperger Syndrome: Do We Speak the Same Language? — UK: Jessica Kingsley Publishers, 2005: 288.
24. Bradshaw J, McCracken C, Pileggi M. et al. Early social communication development in infants with autism spectrum disorder. Child Development. 2021; 92 (6): 2224–2234.
25. De Giacomo A, Craig F, Terenzio V, Coppola A, Campa MG, Passeri G. Aggressive Behaviors and Verbal Communication Skills in Autism Spectrum Disorders. Global Pediatric Health. 2016; 3.
26. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. — 5th ed. — American Psychiatric Association, 2013.
27. Febriantini WA, Fitriati R, Oktaviani L. An Analysis of Verbal and Non-Verbal Communication in Autistic Children. Journal of Research on Language Education. 2021; 2 (1): 53–56.
28. Gernsbacher MA, Morson EM, Grace EJ. Language and Speech in Autism. Annual review of linguistics. 2016; 2: 413–425.
29. Zeidan J, Fombonne E, Scorch J, Ibrahim A, Durkin MS, Saxena S. et al. Global prevalence of autism: A systematic review update. Autism Res. 2022; 15 (5): 778–790. doi: 10.1002/aur.2696.
30. Handbook Of Personality And Psychopathology. V. 3: Child Psychopathology. / Ed. Ammerman R. T. — USA: Wiley, 2005: 254–271.
31. Lord C, Elsabbagh M, Baird G, Veenstra-Vanderweele J. Autism spectrum disorder. Lancet. 2018; 392 (10146): 508–520.
32. Loukusa S. Autism Spectrum Disorder. In: Cummings, L. (eds) Handbook of Pragmatic Language Disorders. Springer, Cham. P. 2021: 45–78.
33. McCormick C, Hepburn S, Young GS, Rogers SJ. Sensory symptoms in children with autism spectrum disorder, other developmental disorders and typical development: A longitudinal study. Autism. 2016; 20 (5): 572–579.
34. Rosen NE, Lord C, Volkmar FR. The Diagnosis of Autism: From Kanner to DSM-III to DSM-5 and Beyond. J Autism Dev Disord. 2021; 51: 4253–4270.
35. Sturrock A, Yau N, Freed J. et al. Speaking the Same Language? A Preliminary Investigation, Comparing the Language and Communication Skills of Females and Males with High-Functioning Autism. J Autism Dev Disord. 2020; 50: 1639–1656.
36. Thompson R. Social and personality development in childhood. In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds), Noba textbook series: Psychology Champaign, IL: DEF publishers. 2024: 430.
37. Vogindroukas I, Stankova M, Chelas EN, Proedrou A. Language and Speech Characteristics in Autism. Neuropsychiatric Disease and Treatment. 2022; 18: 2367–2377.
38. Yoon CD, Xia Y, Terol AK, Meadan H, Lee JD. Correlation Between Gaze Behaviors and Social Communication Skills of Young Autistic Children: A Meta-Analysis of Eye-Tracking Studies. J Autism Dev Disord. 2025; 55 (3): 843–861. doi: 10.1007/s10803-024-06257-x.

*Вперше надійшла до редакції 11.05.2025 р.
Рекомендована до друку на засіданні
редакційної колегії після рецензування*